

23. Stavro, Andris, "Autobendes". *Liesma*, 10 (1992): 7.–9.
24. Teraudkalns, Valdis (sast.). *Ceļš*, Nr. 59. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009.
25. Waitt, Gordon. "Sexual Citizenship in Latvia: Geographies of the Latvian Closet", *Social & Cultural Geography*, 2005, Vol. 6, No. 2: 161–181.
26. Zālītis, Jānis. *Mīlestības vārds*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
27. Zvīdre, Ieva. "Amor Lesbicus". *Liesma*, 4 (1989): 12.

Narrative of the Queer Identity in Post-Soviet Latvia: The Social Background

Summary

During the last twenty years, the public opinion on LGBT questions has been influenced by Western thought as well as by the civil rights movement and the heritage of USSR. Understanding of gender both in contemporary Russia, and in all former USSR, varies from the West European countries (see Essig 1999; Baer 2009).

The influence of patriarchal way of life, mixed with Puritanism of everyday culture in the USSR and traumatic masculinity of the Soviet men erased topics of (homo)sexuality out of people's consciousness. After regaining of the independence homosexuality was one of the "new" subjects that had to be introduced in public discourse. The Western-influenced political activism and the "ethnic" model of LGBT community have been integrated with pre-Stonewall tactics of homophile organisations and politics of closet. In public discourse homosexuality has been constructed as hostile to the Latvian nation and Latvian people (see Waitt 2005, Mole 2011).

Lacking understanding of the same-sex relations as a part of culture, all contemporary discussions on this subject are mostly dedicated to sexual habits. In a big part of society gays and lesbians are regarded as a particular group of people that engage themselves in particular genital acts and propagate their sexual preferences publicly in the Gay Pride and TV shows.

DZIMTES VIENLĪDZĪBAS KONSTRUEŠANAS PSIHOLOĢISKIE ASPEKTI GRĀMATĀ "DIENA, KAD RŪTA BIJA RIHARDS UN KĀRLIS BIJA KARLĪNA"

VĪJA VĪTOLA

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

INTA POUŽIUNAS

Dr. Psych., klīniskā psiholoģe, psihoterapeite

Iedvesma šim pētījumam nāk no 2012. gadā izdotās grāmatas "Diena, kad Rūta bija Ričards un Kārlis bija Karlīna".¹ Kā norādīts metodiskajā materiālā², grāmata ir domāta pirmsskolas izglītības iestāžu personālam un vecākiem kā iedvesmas avots, lai veicinātu diskusiju un izglītotu par vienādām iespējām, atklātu jaunas nodarbes un pieredzi zēnu un meiteņu dzimuma identitātes veidošanās procesā. Turpat ir definēts grāmatas nolūks: "ilustrēt, ka gan zēniem, gan meitenēm pasaules iedalījums "zīlā un rozā" nav nepareizs, taču nav arī negrozāms, un šis pasaules ir iespējams sapludināt".³

Grāmata izraisa karstas debātes profesionāļu vidū, kā arī sabiedrībā kopumā. Plašsaziņas līdzekļos (laikraksts "Diena"⁴,

¹ Luisa Windfeldt, *Diena, kad Rūta bija Ričards un Kārlis bija Karlīna*, tulk. I. Mežaraupe. Pieejams tiešsaistē: www.lm.gov.lv/.../5B4024%5D_lr_lm_gramata.pdf, skatīts 30.08.2013.

² Jespers Olesen un Kenneth Aggerholm, *Bērnodārzi, kuros vieta ir PepijPrinčiem un PiratPrincesēm*, tulk. I. Mežaraupe. Pieejams tiešsaistē: http://www.lm.gov.lv/upload/dzimumu_lidztiesiba/5B4023%5D_lr_lm_metodiska.pdf, skatīts 15.08.2013.

³ Ibid.

⁴ Pieejams tiešsaistē: <http://www.diena.lv/search?q%5Bq%5D=Diena%2C+kad+R%C5%ABta+bija+Rihards&p=2#list>, skatīts 13.08.2013.

ziņu aģentūra LETA, ziņu portāli "Delfi"⁵ un "Apollo" utt.) tika publicēti raksti, sākot no atbalsta līdz pieprasījumam par labklājības ministres atkāpšanos no amata. Pēcdesmit četras nevalstiskas organizācijas paziņoja, ka šāda publikācija ir pret kristīgajām vērtībām, veicina homoseksualitātes izplatīšanos bērnu vidū un bojā bērnu dzimumidentitātes veidošanos. Savukārt daļa uzskatīja, ka šī grāmata aicina anulēt dzimumu bioloģiskās atšķirības. Vairumam diskusiju bija emocionāls raksturs, un tās tika balstītas uz pārprasto grāmatas nosaukumu. Taču šim publikācijām ir sava vērtība. Pirmkārt, tās atklāja dzimuma un dzimtes jautājumu delikāto un komPLICĒTO raksturu. Otrkārt, tās pievērsa uzmanību faktam, ka daļa Latvijas sabiedrības nav gatava iedziļināties šajā tēmā un kritiski novērtēt valdošos dzimtes stereotipus, kuri, ņemot vērā mūsdienu sociāli-ekonomisko attīstību, varētu būt novecojuši un traucēt indivīda potenciāla realizēšanos un sabiedrības kopējo izaugsmi. P. Ekerta un S. Makkoneli-Džineta (*Penelope Eckert, Sally McConnell-Ginet*) norāda, ka dzimtes jautājumi vienmēr pievērsīs lielu sabiedrības uzmanību, jo, pirmkārt, dzimte ir sociālās pasaules lietu mērs tam, kā mēs izprotam sevi un apkārtni, otrkārt, šī tēma ir daļa no mūsu ikdienas un ir pieņemta kā pašsaprotama. Tādēļ jebkuri mēģinājumi apspriest dzimtes jautājumus daļā cilvēku rada sajūtu, ka ir apdraudēta ierastā sociālo lietu kārtība.⁶ Tas savukārt nozīmē, ka izmaiņas dzimtes jautājumu izpratnē nevar tikt ieviestas "no augšas" vai pārņemtas no citas kultūras. Šie jautājumi ir jārisina ar pietāti, izpratni un dziļu cieņu pret attiecīgajā kultūrā esošajām vērtībām.

⁵ Pieejams tiešsaistē: <http://www.delfi.lv/temas/dzimumu-lidztiesiba>, skatīts 13.08.2013.

⁶ Penelope Eckert and Sally McConnell-Ginet, *Language and Gender* (Cambridge, Cambridge University Press: 2003), 9.

Protams, šajā dzimtes cīņu laukā Latvija nav vientuļa. Dzimumu jautājumiem ir liela nozīme, un apjomīgi pētījumi⁷ tiek veikti globālā mērogā. Piemēram, kopš 2006. gada Pasaules Ekonomikas forums (*The World Economic Forum*) pēta un publicē "Globalo dzimtes atšķirību ziņojumu" (*The Global Gender Gap Report*). Ziņojumā ir konstatēts: "[Dzimtes līdztiesības] indekss turpina demonstrēt ciešo saikni starp dzimtes atšķirību līmeni valstī un tās nacionālo konkurētspēju. Sievietes veido pusi no valsts potenciālās talantu bāzes, tāpēc nācijas konkurētspēja ilgtermiņā ir cieši atkarīga no tā, vai un kā tā izglīto un izmanto savas sievietes."⁸

Tas norāda, ka dzimtes jautājumi kopā ar sociālajiem un psiholoģiskajiem aspektiem ietekmē valsts ekonomisko izaugsmi un ilgtspējīgu attīstību.⁹ Tāpēc dzimtes pētniecība mūsdienās ir kļuvusi par starpdisciplināru pētniecības nozari, iesaistot sociālo zinātņu (vēsture, socioloģija, antropoloģija, psiholoģija, ekonomika u.c.), kā arī ģenētikas un bioloģijas pētniekus. Tas viss tiek darīts ar mērķi integrēt ātri mainīgo pasauli un to izmaiņu kopumu, kas sabiedrībā ir noticis kopš 20. gs. 60. gadiem, īpaši ņemot vērā feministu un seksuālo minoritāšu kustības.

Teorētiskas atziņas¹⁰ un pētījumi¹¹ liecina, ka bērniem jau trīs gadu vecumā ir izveidojies zināms priekšstats par dzimtes lomām, ieskaitot izskatu, drēbes un rotallietas. Tomēr bērni nevar brīvi izvēlēties savu dzimtes "pozīciju", jo dzimtes

⁷ Pieejami tiešsaistē: <http://gender.stanford.edu/library/books>; <http://www.columbia.edu/resources/library-resources>; <http://www.atgender.eu/>, skatīts 23.08.2013.

⁸ *The Global Gender Gap Report: 2012*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.weforum.org/issues/global-gender-gap>, skatīts 23.08.2013.

⁹ "Dzimumu līdztiesība", pieejams tiešsaistē http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/index_lv.htm, skatīts 23.08.2013.

¹⁰ Erik Erikson, *Identity. Youth and Crisis* (New York: Norton, 1968).

¹¹ Jane McCredie, *Making Girls And Boys: Inside The Science Of Sex* (Sydney: UNSW of New Press, 2011), 99.

pieņemumu rāmi nosaka vairāki bērnam svarīgi cilvēki: vecāki, skolotāji, draugi un vienaudži, kas var negatīvi reaģēt uz dzimtes pieņemumu normas novirzēm.¹² Tāpēc ir likumsakarīgi, ka dzimtes izglītošanu iekļaut pirmsskolas izglītības programmā. Šī raksta pamatmērķis ir, pirmkārt, apskatīt, kā grāmatā "Diena, kad Rūta bija Rihards un Kārlis bija Karlina" tiek konstruēta dzimtes identitāte un pausta dzimumu līdzības ideja, kā arī aprakstīt izmantotās pieejas emocionāli-psiholoģiskās implikācijas. Otrkārt, rakstā paredzēts analizēt, vai šī grāmata sasniedz tai izvirzītos mērķus.

Tēmas apspriešanu publikajā telpā sarežģī arī apstākļi, ka Latvijā dzimtes jautājumu pētniecība ir salīdzinoši jauns lauks un terminoloģija vēl nav iesakņojusies, jēdzieni "dzimums" un "dzimte" tiek lietoti kā sinonīmi, kas, savukārt, veicina pārpratumus. Šajā rakstā jēdziens **dzimums** tiks lietots ar nozīmi "bioloģiskais dzimums" (*sex*), kas nozīmē bioloģisko piederību sievietēm vai vīriešiem, viņu bioloģiskās funkcijas; un **dzimte** (*gender*) tiks lietots kā specifisks kultūras ietekmē veidojušos īpašību kopums, kas nosaka sievietes un vīriešu sociālo uzvedību. Šis jēdziens raksturo sociāli izveidojušās attiecības starp vīriešiem un sievietēm. **Dzimtes** (nevis dzimumu) **līdztiesība** ir situācija, kad vīriešu un sievietes loma sabiedrības attīstībā tiek atzīta par līdzvērtīgu, viņiem tiek piešķirtas vienādas tiesības un vienāda atbildība, nodrošināta vienāda pieeja resursiem un to izmantošanas iespējas. Vīriešu un sievietes ieguldījums sabiedrības labā un viņu problēmas tiek uzvertas kā līdzvērtīgas.¹³

Grāmatu "Diena, kad Rūta bija Rihards un Kārlis bija Karlina" Latvijā izdeva Labklājības ministrija ar Ziemeļu Ministru padomes atbalstu. Tās oriģināls (2008) tapis Dānijas Līdztiesības

¹² Naima Browne, *Gender Equity In The Early Years* (Berkshire: Open University Press, 2004), 157.

¹³ LR Labklājības ministrijas skaidrojošā vārdnīca. Pieejama tiešsaistē: <http://www.lm.gov.lv/text/220>, skatīts 13.08.2013.

ministres uzdevumā un ir izmantojams kopā ar metodisko līdzekli pirmsskolas skolotājiem "Bērnu dārzā, kuros vieta ir PopijPrinciem un PirātPrincesēm". Grāmatas autore ir Luīze Vinfelda (*Louise Windfeldt*), māksliniece – Katrīna Klante (*Catrine Clante*). Grāmata ir mācību līdzeklis pirmsskolas vecuma bērnu pedagoģiem, tā nav paredzēta izplatīšanai tirdzniecības tīklos, bet kopā ar metodisko līdzekli ir pieejama lejupielādei Labklājības ministrijas mājas lapā. Grāmatas mērķis ir būt par platformu diskusijai bērnu starpā par meiteņu un zēnu pasauli jeb dzimtes lomām, radot iespēju bērniem kopā ar pieaugušo apšaubīt pastāvošo lietu kārtību.¹⁴ Arī pašā grāmatā vēlreiz tiek definēts tās mērķis: "Šī grāmata ir izstrādāta Līdztiesības ministres uzdevumā, lai rosinātu debates par dzimumu lomām un līdztiesību bērnu dārzos".¹⁵

Šajā rakstā tiks veikta grāmatas teksta saturā analīze, apskatot sižetu, notikumus un situācijas, galvenos tēlus, viņu attiecības ar apkārtni pasauli un pievēršot uzmanību dzimtes konstruēšanas aspektiem – krāsām, spēlēm, rotaļlietām, drēbēm, u.tml.

Sižets. Kādu rītu pamostoties meitene Rūta atklāj, ka viņas istaba pēkšņi ir pārvērtusies par zēna istabu, kas ir dekorēta ar Zirnekļcilvēka motīviem, apkārt un pat gultā ir mašīnas un viņa guļ pidžamā, nevis naktskrekā. Dienas tālākie notikumi risinās līdzīgā veidā. Brokastīs ierasto princespārslu pakas vietā viņai ir nolikta paka, kurai virsū ir uzziņēti zaļi monstri, berot pārslas, viens no tiem monstriem iekrīt šķīvī. Rūtai labāk patika plastmasas princeses, un ar nopūtu viņa briesmonīti ieliek kabatā. Ceļā uz bērnu dārzu tētis skrienas ar Rūtu, ko parasti viņš dara tikai ar brāli. Bērnu dārzā Rūtu sagaida vilšanās, jo gaidītās meiteņu ekskursijas vietā uz pili viņai ir jādodas zēniem paredzētajā ekskursijā uz rotallaukumu.

¹⁴ Jespers Olesen un Kenneth Aggerholm, op. cit.

¹⁵ Luisa Windfeldt, op. cit.

Rūta nespēj noskumt, jo bērnodārza biedrs, nosaucot viņu par Rihardu, aicina kopā sēdēt autobusā. Kad Rūta viņu grib saukt meitenes vārdā, zēnam tas nešķiet jautri. Spēļu laukumā Rūta kāpelē un staigā ar rokām pa stieni, ko viņa laukagrāk nav darījusi. Meitene atklāj, ka viņai tas izdodas pat labāk nekā dažiem zēniem, un priecājas par iegūtajiem muskuļiem. Bērnodārza audzinātājs slavē Rūtu, arī saucot viņu par Rihardu. Rūta nesaprot, kāpēc nevienš nezina, kāds ir viņas vārds. Beigās Rūtu aicina būt par vārtsargu, tā ir vēl viena jauna pietredze. Vēl kāda meitene gribētu pievienoties, bet šāda ideja tiek noraidīta, jo "nekad vēl nav dzirdēts, bet šāda ideja tenēm". Beigās Rūta ir nogurusi no "visām tām plāpām par meitenēm un zēniem" un iet paslēpties alā.

Tieši paralēli Rūtas dienas notikumiem Kārlis no sava sapņa par to, kā kļūt stipram kā supervaronim Halkam, pamostas rozā istabā ar lellēm un fejām. Viņš steigšus apskatīt, vai pārējā māja nav mainījusies, bet nekas ārkārtējs nav noticis, izņemot to, ka mamma viņu nosauc par "Dūkultī", kas viņam kā piegādīgam zēnam ir nepieņemami. Turklāt māte sagaida, ka viņš novāks savus traukus pēc ēšanas. Kārlim vienu brīdi šķiet, ka māte līks viņam vilkt seltas bikses un puķainu džemperī, bet tomēr to vietā viņa atnes džinsus un sarkanu džemperī, kas puīkam ir pieņemami. Bērnodārza meitenes viņu nosauc par Kārlīnu un aicina spēlēties uz leļļu stūri, kur zēniem parasti nav atļauts iet. Sākotnēji Kārlis ir priecīgs par jauno parredzi, taču drīz viņam apnīk, jo meitenes ir galvenās noticējas. Kad bērni nevar vienoties par lomām, Kārlis tiek izraidīts no leļļu stūra. Tālāk Kārlis dodas pie zīmēšanas galda, kur darbojas citi bērni. Viņam gribas veidot kolāžu ar spīdīgas krāsas flomāsteriem un gaisīgiem audumiem, bet ir bail, ko teiks grupas biedrs. Taču Kārlis atrisina šo situāciju, zīmēdams elfus, kas dzīvo upes dzelmē, kur peld spīdīgas zivis un nāras. Vēlāk Kārlis saņem komplimentu no audzinātājas par savām drēbēm (izrādās viņam uz muguras ir ar fliteriem izšūts taurenis),

un tas ir gan patīkami, gan mulsinoši, jo Kārlis ir pieradis saņemt tikai rājienu. Uzzinājot viņu par Kārlīnu, audzinātājs aicina Kārlī sacerēt pasaku par iepriekš uztaisīto kolāžu. Tas samulsina Kārlī, un viņš nolēm jē pasēdēt alā un padomāt.

Ala, kas ir krūmu biežoknis, atrodas starp diviem bērnodārziem, un pieaugušie nezina, ka tajā var iekļūt. Abi bērni, Rūta un Kārlis, satiekas šajā alā un iepazīstas. Viņi atklāj, ka abiem ir bijusi līdzīga pieredze ar nesaprotamu vārda maiņu. Bērni nolēm, ka šajā situācijā viņiem vajadzētu jaunus vārdus. Kārlis piedāvā Uno (Kārlis) un Duo (Rūta). Abi iesaistās brīvās iztēles spēlēs. Sākotnēji bērni spēlē, ka pēc kuģa bojāejas ir nokļuvuši uz vientuļas salas. Duo ierosina iztēloties, ka Uno ir slimis, un viņa pagatavo viņam zāles. Uno nolēm, ka slimam būt ir garlaicīgi. Viņš atrod zobenu un cīnās ar lauvu un čūsku. Duo kļūst SuperDuo un palīdz Uno cīnīties ar burvju putekļu palīdzību, abi aizlido prom. Gaisā viņi satiek pūķi, Duo paķer pūķi un sagriež aiz astes, līdz tas atsitas pret koku un kļūst par prusaku. Uno atzīmē, ka Duo ir spēcīga. Duo uzskata, ka spēku ieguvusi, pateicoties zaļajam briesmonim, ko viņa brokastu laikā ir ielikusi kabatā, un atdod to Uno. Bērni atklāj dubļu peļķi un spēlējās dubļos. Noslēgumā abi nolēm satikties vēlreiz, bet šoreiz paņemt līdzī arī draugus. Pa šo laiku diena ir beigusies, un Kārļa māte ir atnākusi viņam palīdzēt. Viss ir kā parasti. Kārlis ar nepacietību gaida nokļūšanu mājās un domā, vai divainās rotaļietas būs turpat. Rūtai palīdz atnācis tētišs, kurš brīnās, ka meitai izdevies tā nosmērēties. Rūtai negribas tēvam stāstīt par saviem piedzīvojumiem. Viņa gaida nākamo dienu, kad atkal varēs spēlēties ar bērniem un Uno – "vai kā viņu tur sauc".

Grāmatā ir divi galvenie tēli Rūta/Rihards/Duo un Kārlis/Kārlīna/Uno. Abiem bērniem ir pieci gadi un viņi apmeklē bērnu dārzu. **Notikumu** gaitā viņu vārdi tiek mainīti atkarībā no sižeta attīstības. Abi zina savu vārdu un dzimumu, bet viņiem nesaprotama iemesla dēļ kādā otrdienā viņu ierastā vide

(istaba) ir pārvērtusies, pret viņiem izturas kā pret pretējā dzimuma pārstāvjiem, turklāt viņi tiek saukti citos vārdos. Abi ir apjukusi, bet pietiekami elastīgi mēģina iesaistīties un gūt prieku jaunajā situācijā. Jāatzīmē, ka Rūta bez īpašiem iebildumiem pieņem izmaiņas, viņai labāk izdodas iejusties zēna lomā un gūt pozitīvu pieredzi. Savukārt Kārlis ir neapmierināts par mīļvārdu lietošanu, prasību pēc sevis novākt šķīvjus, kā arī izrāda sašutumu par iespējamo drēbju komplektu. Viņš arī neatrod kopīgu valodu ar meitenēm leļļu stūrī un tiek izraidīts. Faktiski tēli nav līdzvērtīgi, jo Rūtai vieglāk izdodas izpildīt prasības, kas ir "tipiskas" zēniem. Savukārt Kārlim ir vairāk emocionālo un saskarsmes problēmu, kas traucē pieņemt "tipiskās" meiteņu prasības. Tas lasītājam izceļ, ka dzimtes stereotipi meiteņu prasības. Tas lasītājam izceļ, ka dzimtes stereotipi meitenēm ir elastīgāki nekā zēniem un ļauj vieglāk pārvarēt dzimtes atšķirības. Notikumu turpinājumā dažādās pieredzes izsit bērnus no līdzsvara, un abi meklē patvērumu klusām pārdomām. Bērni satiekas alā un lai izbēgtu no dzimtes problēmām, nolemj dēvēties par Uno un Duo. Bērni brīvi iesaistās iztēles rotaļās, kas viņiem sagādā prieku. Autore neveido tēlus ar individuāliem raksturiem, bet gan kā dzimtes pārstāvjus. Citiem vārdiem sakot, lasītājs iepazīstas ar "tipisku" meiteni un "tipisku" zēnu, kurus liktenis ir ielicis pretējā dzimuma situācijā. Meiteņu un zēnu palikdienes dzīvē bērni iesaistās starpdzimumu aktivitātēs¹⁶, piemēram, meitenes jau sen lieto pidžamas, nevis tikai naktiskreklus. Mammašas dēlus uzrunā mīļvārdošos. Daudzās ģimenēs prasība novākt pēc sevis traukus vai piedalīties mājas saimnieciskajā dzīvē attiecas uz visiem bērniem, tāpat tiek pirktā viena neitrāla noformējuma brokastu pārslu paka u.tml. Acīmredzot autore ar nolūku veido pārspīlēti tipisku vidi, lai

¹⁶ Lia Litosseliti and Jane Sunderland, ed., *Gender Identity And Discourse Analysis* (Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2002), 1–5.

manīgtu grāmatas iecerēto mērķi – raisīt diskusiju par dzimumu jautājumiem un stereotipiem. Tomēr, kā pierādījis pētījums, atšķirību pārspīlēšana tikai nostiprina sajūtu par dzimumiem kā divām pretējām frontēm, kuras savā starpā cīnās par varu.¹⁷ Pārējie palīgēli (vecāki, brālis, audzinātāji, bērnudārza biedri) piedalās stereotipiskas dzimtes sociālās vides veidošanā. Grāmatā ir novērojama dzimtes piešķiršana rotaļu objektam – zaļajam monstram. Vēl viena nevienlīdzība, jo nav neviena "meiteņu dzimtes objekta". Monstram ir piešķirtas vairākas vīriešu dzimtes stereotipiem raksturīgas īpašības: (1) tas nāk no zēniem domātas brokastu pārslu pakas; (2) Rūta tāds ir redzējusi citiem zēniem; (3) izskats un krāsa – tumši zaļš, agresīvs; (4) monstrs ir Rūtas fiziskā spēka avots, un spēks ir vīriešu dzimtei raksturīga iezīme; (5) noslēgumā Rūta to atdo Kārlim, it kā norāidāma tā īsto piederības vietu – zēnu rotaļlieta – un simboliski atsaidāmās no spēka, ko monstrs tai devis. Diemžēl Kārlim nav "sievišķās" identitātes avota, ko viņš varētu izmantot, lai labāk iekļautos meiteņu pasaulē.

Nozīmīga vieta dzimtes konstruēšanā tiek piešķirta videi (istaba, rotaļlietas) aktivitātēm, līdzilvēku attieksmei un krāsām. Raksturīgi bērnu grāmatām, teksts ir bagātīgi ilustrēts. Tabulā Nr. 1 ir apkopoti grāmatas tekstā un ilustrācijās izmantotie dzimumpiederību raksturojošie aspekti.

Citiem vārdiem sakot, lasītājs tiek ieviests tipizētā sieviešu/vīriešu dzimtēs sadalītā pasaulē, uzsverot to atšķirības. Pedējā laika pētnieki¹⁸ atsakās no neproduktīvās un konservatīvās idejas par "dzimtes atšķirībām", tā vietā piedāvājot apskatīt vīrišķās vai sievišķās identitātes diapazonu, kas nepārtraukti veidojas visas dzīves laikā. Turklāt identitāti veidojošās komponentes viena bioloģiskā dzimuma indivīdiem var būt atšķirīgas. Tas nozīmē, ka nav viena noteikta veida, kā būt zēnam

¹⁷ Jane McCredie, *Making Girls And Boys: Inside The Science Of Sex*, op. cit., 110.

¹⁸ Lia Litosseliti and Jane Sunderland, op. cit., 2.

Tabula Nr. 1
Grāmatā izmantotie dzimumpiederību
raksturojošie aspekti

Aspekti	Meitenes	Zēni
Krāsas, raksti	Spilgts, spīdīgs, rozā, zeltains, oranžs, flīteri, gaiši zils, dzeltens, punktainš, sirsnīgs, puķes, tauriņi	Parsvarā tiek lietoti tumšā toņi: zils, zili zaļš, zaļš, melns, brūns, tumši sarkans, dzeltens, stripains un rutains
Rotaļlietas	Lelles, zirgu ratiņi, princesēm, fejās, mājas lietas: bērnu gultiņa, plīts, trauki	Mašīnas, monstri, zobeni
Spēles	Spēlēt mājas, rakstīt stāstus, zīmēt, izīstēles spēles, meitenes baidās no sporta spēlēm	Mašīnu sacensības, skrīšana, kāpēšana, futbols un citas sportiskas aktivitātes, brīvā spēle, kaujas; zēnu veiklība tiek salīdzināta ar pērtiņiem
Atdarīšanas paraugi	Nav izmantoti	Halks, Zīrnekļcilvēks – spēcīgs, varens un agresīvs
Fiziskās īpašības	Nespēcīgas	Stipri, ar muskuļiem
Vienaudžu attieksme	Pieņemošas, elastīgas attiecībā uz dzimtes lēmām, var būt arī ieteptīgas, vairākas meitenes kopā esot runā blēņas	Nepieņemīgi un stingri
Vecāku un skolotāju attieksme	Tiek sagaidīts, ka meitenes pašas par sevi parūpēties, piem., izvēlēties drēbes, apģērbusies, pēc ēšanas novāks galdu; tiek teikti komplimentī par izskatu, uzrunā maigi, lieto mīļvārdus	Raupjas rotaļas, sacensības savā starpā, mamma pasniedz brokastis, sagatavo drēbes, parasti uzrunā, kaut ko aizrādot vai rājoties, nelieto mīļvārdus
Uzvedība	Kārtīgas un trīgas, norūpējušas par savu izskatu	Nekārtīgi, patīk nokēpāties, protestē, ja nepiekrīt

val meitenei, vīrietim vai sievietei un viena dzimuma ietvaros atšķirības var būt ne mazāk iespaidīgas kā starp diviem pretējā dzimuma pārstāvjiem. Tādā veidā galvenais sabiedrības iedalījums ir ļaut individuam atrast savu identitātes formulu un nelikt viņu striktā "dzimtes rāmī".

Analizējot sižetu, jāpievērš uzmanība psiholoģiska rakstura blaknēm, kas, iespējams, ir radušās neapzināti, bet var traucēt labvēlīgai dzimtes socializācijai.

Bērni nonāk pretējā dzimuma situācijā, nevis savas dabiskās zinātkāres vadīti, bet gan ārēja nepārvarama spēka rezultātā jeb piespiedu kārtā. Viņi aiziet gulēt savā istabā, bet pamostas svešā vidē. Bērni novēro, ka vecāki izturas savādi, bet nekāds skaidrojums par apstākļu maiņu netiek piedāvāts. Rūta nevar piedalīties meiteņu ekskursijā, par kuru ir sapņojis, jo tiek uzskatīta par zēnu un piepulcēta puiku aktivitātēm. Bērnudārza biedri un audzinātāji "neredz" reālos Rūtu un Kārlī. Tā vietā viņi "redz" Rihardu un Karlīnu. Mainot bērna dzimtes piederību (jāņem vērā, ka dzimtes maiņa notiek sociālajā līmenī un tam nav nekāda sakara ar bioloģisko dzimumu, jo bērni paši savu dzimumu apzinās) un arī vārdu, tiek gauts viņa "es" tēls – "priekšstata par sevi kopums, kas ietver dažādas komponentus – fizisko, sociālo, intelektuālo, emocionālo."¹⁹ Viņi netiek pieņemti otra dzimuma pasaulē, kādi viņi ir, bet tikai "pārveidoti" kā šī dzimuma pārstāvji. Bērni piedzīvo traucsmi, ir apmulsuši, beigās noguruši un, meklējot patvērumu, izolējas no ārpasaules. Šādā veidā situācija attiecībā pret bērniem veido emocionāli traumatisku fonu. Turklāt sižetā nav ietverts neviens pieaugušā tēls, kurš šo emocionāli traucsmaino fonu atpazītu un palīdzētu bērniem mazināt frustrāciju.

Vēlreiz jāatgriežas pie grāmatas nolūka: "ilustrēt, ka gan zēniem, gan meitenēm pasaules iedalījums "zilā un rozā" nav nepareizs, taču nav arī negrozāms, un šīs pasaules ir iespējams

¹⁹ *Psiholoģijas vārdnīca*, red. Dr. habil. psihol. G. Breslavs (Rīga: Macbu grāmata, 1999), 43.

sapludināt", kas, pēc autores domām bērniem, izdodas satiekoties alā.²⁰ Taču alā satiekas divi bērni, kas dienas satraucosās pieredzes rezultātā nu jau apzināti izvairās no sava dzimuma identitātes, un tā vietā izvēlas identificēties ar bezdzimtes cilvēku radību (Uno un Duo). Dāņu valodā pastāv nekatrā dzimtē²¹, un autore var īstenot savu ieceri. Taču latviešu valodā nekatrā dzimtē ir zudusi²², līdz ar to abiem bērniem ir vīriešu dzimtes vārdi. Grāmatas tulkojumā pasaulu sapludināšanas rezultātā pazūd sieviešu dzimte, bet tas nekādā gadījumā nav dzimtes vienlīdzības jeb līdzvērtības mērķis. Autores nolūks izveidot līdzvērtīgus nekatras dzimtes vārdus tomēr nav pilnīgi īstenojies, jo tie ir marķēti – vārdiem Uno un Duo piemīt skaitliska vērtība – viens, divi vai pirmais, otrais. Zēns ir Uno (pirmais), meitene ir Duo (otrā), un tas rada iespēju diskriminējošai interpretācijai.

Turpinot analīzi, var secināt, ka bērni alā ļoti pavadā laiku, vienkārši cilvēcīgi spēlējoties. Tas rāda, ka meitenes un zēni var atrast kopīgu valodu, bet grāmatā tas notiek, tikai aizbēgot no sabiedrības stereotipiem. Tomēr šī pieredze netiek sociālizēta, tā paliek noslēpums. Savu pozitīvo pieredzi bērni neatklāj ne audzinātājiem, ne vecākiem (Rūta pat pieņem apzinātu lēmumu neko neteikt tēvam). Viņi nemēģina to integrēt bērnu dzīvē starp vienaudžiem, tā vietā bērni tuvojas par nākamo tikšanos turpat, atvedot līdzī pāris tuvākos draugus. Turklāt "pasaulu saplūšana" notiek tumšā alā, ko veido krūmu biežoknis, par kuru pieaugušie neko nezina. Tas, protams, pastiprina notikuma noslēpumainības un "aizliegtā augļa" auru. Turklāt "alā" ir spēcīgs simbolisks tēls, saistīts ar mātes

²⁰ "Bērnu dārzā, kuros vieta ir PepiPrinciem un PirātPrincesēm", op. cit.

²¹ *Dāņu valoda faktos*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.skrivanek.lv/lv/danu-valoda-faktos.aspx>, skatīts 22.08.2013.

²² Andrejs Veisbergs, *Pārdomas par dzimti latviešu valodā*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=149&id=310>, skatīts 22.08.2013.

arhetipu, sievišķo seksualitāti, transformāciju, arī noslēpumu, izolētību.²³ Galu galā pozitīvā pieredze netiek "legalizēta", tāpat pēc trausksmainajiem dienas notikumiem bērni nesaņem emocionālu atbalstu no pieaugušo puses, tādējādi vecāki nepilda bērnu emocionālā atbalsta funkciju.²⁴ Lai arī bērni jūtas ieguvēji, ārējā – sabiedriskā pasaule – paliek bez izmaiņām, dzimtes līdzvērtība var realizēties tikai "tumšā alā" jeb izolētā vidē. Faktiski lasītājs saņem ziņu, ka sabiedrības attieksme pret dzimtes jautājumiem nav izmaināma vai nav atklāti maināma.

Dzimtes studiju un izglītības mērķis ir veicināt izpratni par sociāli ierobežojošiem faktoriem, kas nosaka, kādā veidā ir jābūt vīrietim vai sievietei, un atbrīvot katru individuālas dzīves potenciālu, sekmējot dzimtes līdzvērtību. Tas atbilst grāmatas "Diena, kad Rūta bija Ričards un Kārlis bija Karlina" deklarētajam mērķim. Taču materiāla analīzes gaitā rodas secinājumi, kas liecina par grāmatas neviennozīmīgo ietekmi un nozīmi.

Sižets parāda, ka zēni un meitenes var sekmīgi veikt par stereotipi sievišķām vai vīrišķām uzskatītas darbības, iesaistīties daudzveidīgās rotaļās, veidot savstarpēji labvēlīgu un izprotošu komunikāciju. Taču galvenie varoņi, kas piedzīvo otra dzimuma pasauli, netiek tur ielaisti savā istajā identitātē. Tādā veidā tiek nostiprināta ideja par savstarpēji nesavienojamām sfērām, kad iespējami tikai galējie stāvokļi – ja zēns var rotaļāties "meiteņu stūrī", tad viņš tiek izslēgts no fiziskām aktivitātēm, un otrādi. Šāda attieksme neatbilst mērķim un ir pretrunā ar dzimtes līdztiesības (vienlīdzīgu iespēju) nostādņām.

Preteji jaunākajiem pētījumiem par sociālo dzimtes tēmu, vīrišķie un sievišķie stereotipi tiek literāri un vizuāli pārspīlēti.

²³ Hanss Bidermanis, red., *Lielā simbolu enciklopēdija*, tulk. L. Kalniņa un S. Pijola (Rīga: Jumava, 2002), 31.

²⁴ Sāra Lendija un Edite Ozola, *Bērnu emocionālā audzināšana. Vecāku apmācības programma. Rokasgrāmata grupu vadītājiem* (Rīga: Rasa ABC, 2004).

Tas rada neatbilstību realitātei un pastiprina pretestību dzimtes jautājumu uztverei.

Jaunas, ar dzimtes jautājumiem saistītas sociālās pieredzes iegūšana saskaņā ar sižetu ir saistīta ar emocionālo spriedzi un frustrāciju, kuras mazināšanā neiesaistās pieaudzības nodarbības un pārrunām, kuras vada dzimtes jautājumos izzināts un tolerantā pieaugušais, var nostiprināt emocionālās spriedzes radīto negatīvo iespaidu (bezspēcību, neizpratni, izolēšanās tieksmi). Pieaugušais, kura attieksmi un domāšanu nosaka stereotipi par sociālajiem dzimtes jautājumiem vai bailes par savu dzimuma identitāti, nodos savu attieksmi bērnam un negatīvi ietekmēs bērna sociālo vai psiholoģisko attīstību.²⁵ Pieaugušais, kurš nevadās no stereotipiem, spēj pieņemt līdzvērtīgas iespējas un ir tolerantā pret individuālajām atšķirībām, runājot ar bērnu, spēs izmantot "pārvērtību pasaku", lai palīdzētu viņam pārvarēt emocionālo spriedzi un apzināties savas iespējas. Ņemot vērā aiziotāžu, kas radās pēc grāmatas publicēšanas, ir pamats bažām par to, vai Latvijas pirmsskolu pedagogi ir saņēmuši kvalitatīvu apmācību un vai viņiem ir pietiekama izpratne dzimtes izglītības jautājumos.

Sižets atbilst klasiskajam "pārvērtību" pasaku sižetam, kurā par varoni lielāks spēks iejaucas ikdienas aktivitātēs un grūtību pārvarēšana pārveido jeb kādā²⁶ varoni. Taču pasakas labais pūm, kas nepieciešami mērķa sasniegšanai, tiek atklāti sižeta nobeigumā. Noslēpuma paturēšana rada sociālos riskus (piem., saskarsmes grūtības) un var negatīvi ietekmēt psiholoģisko

²⁵ Sandra Sebre un Laura Ļebedeva, "Piesastes stils, dusmas un vardarbības starppaaudžu pārmantojamības pārtraukšana", *LU Raksti – Psiholoģija* (Rīga: Latvijas Universitāte, 2006), 34–53.

²⁶ Clarissa Pincola Estes, *Women who Run with the Wolves: Myths and Stories of the Wild Woman Archetype* (New York: Ballantine Books, 1992).

attīstību, jo ne intrapersonālie, ne interpersonālie konflikti netiek atrisināti.

Grāmatā lietoti simboli (ala, monstros), kuru psiholoģiskā nozīme rada neverbālu, neviennozīmīgu fonu un spriedzi, kura mērķa netiek atrisināta.

Grāmatas izdevēju un autoru mērķis – mazināt dzimtes stereotipus un popularizēt līdzvērtīgas iespējas – ir apsveicams, taču, ņemot vērā šo analīzi, nākas secināt, ka grāmatā tomēr nav efektīvs mācību līdzeklis, un tāpēc nesasniedz tai izvirzītos mērķus. Tajā pašā laikā grāmatas iznākšana ir pievērsusi sabiedrības un profesionāļu uzmanību dzimtes jautājumiem, parādot šo studiju nozīmību visplašākajā kontekstā. Cerams, ka turpmākās aktivitātes šajā jomā veicinās harmoniskas mūsdienas sabiedrības izveidi, kurā katrs tās loceklis jūtas pilnvērtīgs un līdzvērtīgs.

Izmantotā literatūra

1. Bidermanis, Hanss, red. *Lielā simbolu enciklopēdija*. Tulk. L. Kalniņa un S. Pijola. Rīga: Jumava, 2002.
2. Browne, Naima. *Gender Equity In The Early Years*. Berkshire: Open University Press, 2004.
3. *Danu valoda faktos*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.skrivanek.lv/lv/pakalpojumi/rakstiskie-un-mutiskie-tulkojumi/rakstiskie-tulkojumi/danu-valoda-faktos.aspx>, skatīts 22.08.2013.
4. *Dzimumu līdztiesība*. Pieejams tiešsaistē http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/index_lv.htm, skatīts 23.08.2013.
5. Eckertand Penelope, and Sally McConnell-Ginet. *Language and Gender*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
6. Erikson, Erik. *Identity Youth and Crisis*. New York: Norton, 1968.
7. Estes, Clarissa Pincola. *Women who Run with the Wolves: Myths and Stories of the Wild Woman Archetype*. New York: Ballantine Books, 1992.
8. *The Global Gender Gap Report: 2012*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.weforum.org/issues/global-gender-gap>, skatīts 23.08.2013.

9. LR Labklājības ministrijas skaidrojošā vārdnīca. Pieejama tiešsaistē: <http://www.lm.gov.lv/text/220>, skatīts 13.08.2013.
10. Lendija Sāra, un Edīte Ozola, *Berna emocionālā audzināšana. Vēcāku apmācības programma. Rokasgrāmata grupu vadītājiem*. Rīga: Rasa ABC, 2004.
11. Litosseliti, Lia, and Jane Sunderland, ed. *Gender Identity And Discourse Analysis*. Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2002.
12. McCredie, Jane. *Making Girls And Boys: Inside The Science Of Sex*. Sydney, UNSW of New Press, 2011.
13. Olesen, Jespers, un Kenneth Aggerholm. *Bernudārzi, kuros vieta ir PepiPrinčiem un PirātPrincesēm*. Tulk. I. Mežaraupe. Pieejams tiešsaistē: http://www.lm.gov.lv/upload/dzimumu_lidztiesiba/%5B4023%5D_lr_lm_metodiska.pdf, skatīts 15.08.2013.
14. *Psiholoģijas vārdnīca*. Red. Dr. habil. psihol. G. Breslavs. Rīga: Mācību grāmata, 1999.
15. Sebre, Sandra, un Laura Ļebedeva. "Piesaistes stils, dusmas un vardarbības starppaaudžu pārmantotības pārtraukšana". *LU Raksti – Psiholoģija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2006, 34–53.
16. Veisbergs, Andrejs. *Pārdomas par dzimti latviešu valodā*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=149&id=310>, skatīts 22.08.2013.
17. Windfeldt, Luisa. *Diena, kad Rūta bija Rihards un Kārlis bija Karlīna*. Tulk. I. Mežaraupe. Pieejams tiešsaistē: www.lm.gov.lv/.../%5B4024%5D_lr_lm_gramata.pdf, skatīts 30.08.2013.

The Psychological Aspects of the Construction of the Equality of Gender in Book "Diena, kad Rūta bija Rihards un Kārlis bija Karlīna" ("The Day when Ruth was Richard, and Carl was Caroline")

Summary

The inspiration for this article is set in the publication of the book Todien, kad Rūta bija Rihards un Kārlis bija Karlīna ("The Day when Ruth was Richard, and Carl was Caroline") in the Latvian language.

The book was published in 2012 by the Ministry of Welfare of Latvia and meant to be used as a pre-school educational material to raise awareness of gender related issues. The book caused heated debates in political and professional circles as well as in general public.

The aim of gender studies and education is to raise the awareness of the social constraints on how a person is expected to be either male or female and to release the potential of each individual, thus fostering the gender equality. This article discusses psychological implications of the gender equity construct in the book and questions if the publication has reached its stated objective: to generate debate on gender roles and gender equality in kindergartens, thus reducing gender stereotypes and promoting equal opportunities.

The article analyses how the gender is constructed and contested throughout the book keeping in mind the aim of gender education. The content of the text is analysed looking at the plot, the characters, what they say and do, their social status and relationships. The article lists the features used by the author to construct the gender – food, room, colours, patterns, behaviours, dresses, toys, etc. The empirical analysis is set in the theories on gender studies and human psychology.

The results reveal that the author, contrary to the latest tendencies in gender studies, persistently employs gender stereotypes to the point of exaggeration, which is not congruent with contemporary reality. Such approach creates a feeling of male and female worlds as opposite and mutually exclusive, and may reinforce the resistance to discover equal opportunities. The author, probably unaware, has created psychologically marked situations – the main characters are manipulated by a greater force without their consent, their experience in the 'shoes' of the opposite sex is not emotionally equal; children become tired and confused, but do not receive support from grown-ups, the positive experience that they encounter is not socialised but remains their secret. The author uses features with symbolic value – children's genderless names: Uno, Duo, dark cave – that further mystifies gender. Thus the analysis demonstrates the sensitivity and complexity of gender issues and suggests that the given material fails to achieve the goal – to foster gender equity.